

УДК 351.824.1:330

О.В. Жарун, канд. екон. наук, доцент
Уманський національний університет садівництва

ТЕОРЕТИКО - МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ АПК НА КЛАСТЕРНИХ ЗАСАДАХ

Постановка проблеми. Формування високоефективної аграрної системи, покликаної забезпечити продовольчу безпеку і створити нормальні умови для розвитку сільських територій, є не простою проблемою для будь-якої країни та її регіонів, але стає особливо складною в період реформ. Масштабна трансформація сільського господарства, що почалася в 90-х роках ХХ століття й визначила введення нових форм і видів економічних відносин, формування нових структурних одиниць і моделей управління, була пов'язана з переходом до ринкової системи господарювання. Однак спрощене розуміння сутності ринкових реформ і економічної лібералізації не забезпечило реального переходу до стійкої аграрної системи. Трансформаційні процеси здійснювалися у відсутності чіткого бачення нового структурного вигляду сільського господарства. Наявність численних структурних вад обмежувало розвиток аграрної системи й обумовило об'єктивну необхідність керованих трансформаційних процесів. В даний час формування ефективно функціонуючого сільського господарства є одним з фундаментальних положень державної аграрної політики. Рішення такої важливої народногосподарської задачі неможливе без структурної перебудови аграрної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та розвитку аграрного сектора економіки досліджують учені-економісти: М.Й. Малік, М.В. Зубець, Ю.О. Лупенко, П.А. Лайко, О.М. Шпичак, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, В.П. Ситник, В.Г. Андрійчук.

Дослідженням міжгалузевих відносин та кластерної політики розвитку аграрного сектора України присвятили свої праці М.А. Хвесик, А.С. Лисецький, Б.Й. Пасхавер, І.В. Крючкова, О.М. Бородіна, В.М. Трегобчук, Ю.М. Пахомов, М.Ф. Кропивко, В.В. Бакум та інші вчені. Проте, як показав аналіз сучасних наукових публікацій, проблеми розвитку міжгалузевих відносин та кластерів в АПК ще недостатньо досліджено.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних аспектів щодо формування агропромислових кластерів в Україні, визначенні проблем їх функціонування та критичному осмисленні векторів подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Значні зміни, що почали відбуватися вже з початку ХХ ст. в світовому господарстві викликали до життя новітні територіально-галузеві та інтеграційні об'єднання: технопарки, вільні економічні зони, кластери. Найважливішим показником їх діяльності є висока конкурентоспроможність на світовому ринку, що зумовлює високу стійкість.

Характерним прикладом територіальних інтеграційних об'єднань на невеликих земельних ділянках є кластери. Спільних підходів до визначення кластерів бракує як на національному, так і на світовому рівні. Тобто кластери об'єктивно існують, через них проходить чимало грошей, однак, теоретична економіка не приділяє цьому поняттю достатньої уваги.

Кластер – це географічна група взаємозалежних компаній і асоційованих інститутів, які пов'язані спільними цілями і доповнюють один одного. Кластери складаються з комбінації галузей, що випускають готовий продукт, механізми, матеріали, виконують сервісне обслуговування. Усередині кластерів постійно відбувається обмін інформацією з приводу потреб, техніки і технологій між галузями-покупцями, постачальниками і спорідненими галузями.

Розвиток кластерів в рамках однієї держави підвищує її конкурентоздатність в цілому на світовому ринку, що є однією з головних цілей діяльності країни. Принципи державної діяльності, що направлені на підвищення конкурентоздатності країни, являють собою фокусування на створенні особливих умов для окремих підприємств чи комплексів, на суворій відповідності продукту внутрішнім та міжнародним стандартам безпеки й охорони навколишнього середовища, певному обмеженні прямої

кооперації між суперниками в галузі, просуванні цілей, що ведуть до стійкого інвестування, на припиненні регулювання конкуренції, проведенні сильної внутрішньої антимонопольної політики та на відмові від безпосереднього регулювання торгівлі.

Перші теоретичні основи теорії кластерів було закладено А. Маршалом, який у праці «Принципи економічної теорії» дослідив феномен «особливих» промислових регіонів [2]. Протягом 1-ї половини ХХ ст. в економічній науці кластери розглядалися як вид регіоналізму, а підходи до їх визначення базувались на вивченні агломерацій. Сучасна економічна теорія відводить кластерам більш структуровану роль, оскільки їх необхідно розглядати в контексті теорії конкуренції всіх рівнів та з урахуванням впливу на неї глобалізаційних процесів. Класичне визначення поняття кластерів дав М. Портер. За його словами, кластер – це географічна група взаємозалежних компаній, організацій і асоційованих інституцій, які пов’язані спільними цілями і доповнюють одна одну [3]. За визначенням М. Портера, поняття кластерів є тотожним поняттю промислових груп.

Головними цілями створення та діяльності кластерів в агропромисловому виробництві є: підвищення конкурентоспроможності учасників кластера за рахунок упровадження інноваційних технологій; зниження рівня виробничих витрат і підвищення якості виробленої продукції за рахунок дії ефекту синергії, у тому числі уніфікації підходів в управлінні якістю, логістики, інжинірингу, інформаційних технологій тощо; створення нових робочих місць та забезпечення постійної зайнятості в умовах реформування та макроструктурних дестабілізаційних процесів; спільне лобювання інтересів учасників кластера в органах державної влади; забезпечення якомога повнішого виробничого циклу; доступ до світових ринків аграрної продукції та аграрних бірж; створення дієвої системи доступу та обміну інформацією щодо попиту та пропозиції на ринку, досягнення конкурентів тощо. Кластерна структура гнучкіша порівняно з іншими інтеграційними структурами [5].

Важливим сектором національної економіки, який об’єднує різні види економічної діяльності щодо виробництва сільськогосподарської продукції, продуктів харчування, а також доставки їх до кінцевого споживача є агропромисловий комплекс України. В агропромисловому комплексі формується близько 14 % ВВП, він є одним з основних бюджетоутворюючих та експортоорієнтованих секторів національної економіки.

Кластеризація аграрної економіки - це системний інноваційний процес територіально-галузево-мережевого об’єднання взаємопов’язаних

спільними інтересами підприємств і організацій у конкретній діяльності, для забезпечення раціонального використання їх ресурсного потенціалу, збільшення обсягів виробництва кінцевої продукції і підвищення її конкурентності на ринку та сприяння сталому розвитку агропромислового виробництва і сільських територій.

Зарубіжна практика кластеризації економіки в країнах світу підтверджує доцільність та актуальність створення кластерних структур в Україні. Упровадженню кластерів у вітчизняному аграрному секторі сприяють певні передумови [4]: наявність кваліфікованої робочої сили; територіальна близькість до європейських продовольчих ринків; можливість комбінування потужного ресурсного потенціалу з європейськими технологіями; євроінтеграційний курс української економіки; інвестиційна привабливість вітчизняних підприємств; наявність підприємницьких здібностей.

В економічно розвинених країнах процес створення кластера може ініціюватися як підприємцями, що прагнуть об'єднати зусилля навколо спільної мети, так і ззовні, зокрема державною або місцевою адміністрацією. Однак, в умовах ринкових відносин, що мають місце в Україні, навряд варто очікувати спонтанного утворення подібних складних мережевих структур.

Ініціатива по створенню того чи іншого кластера може виходити також від місцевих науково-дослідних інститутів, аграрних університетів, дорадчих служб або різноманітних громадських організацій.

Послідовність створення кластерів в агропромисловій сфері України включає 5 основних етапів.

1) Етап попереднього аналізу та визначення перспективних територій та виробництв, який включає в себе аналіз ресурсного потенціалу регіону, аналіз традицій виробництва, дослідження структури виробництва (кількість та потужність господарств, взаємозв'язки між ними, позитивні та негативні фактори їх розвитку).

2) Етап ініціації створення кластера та заохочення до участі керівників підприємств, протягом якого відбувається організація великих відкритих зустрічей для представлення принципів роботи мережевих структур, зазначення їх можливостей та переваг формування кола малих та середніх підприємств, що мають спільні інтереси, економічне зростання яких стримують однакові чинники, згрупування підприємств задля рішення спільної проблеми або навколо спільної перспективи розвитку.

3) Етап стратегічного планування, який охоплює глибокий аналіз спільних проблем та можливостей, затвердження робочого плану майбутнього кластера згідно критеріїв розвитку на короткий, середній та

довгостроковий період, попереднє визначення організаційної структури майбутнього кластера, підприємств-лідерів, принципів роботи в кластері та його правового статусу.

4) Розробка та реалізація пілотного проекту - деякого короткострокового проекту, що дозволяє швидко відчути позитивний ефект від нового формату роботи. Цей захід бажано проводити для консолідації учасників та опрацювання механізмів роботи в новоутвореній структурі.

5) Розробка та реалізація стратегічних проектів, які, власне, і становлять зміст роботи кластера.

Як наслідок, в Україні існують лише поодинокі приклади практичного створення і функціонування аграрних кластерів, які переважно є ініціативою товаровиробників і засновані на основі досвіду, запозиченого ними із світової практики кластерного розвитку.

Розвиток аграрних кластерів в Україні ускладнюють наступні чинники [1]:

- недосконалість законодавчої бази для функціонування кластерів і, як наслідок, відсутність підтримки кластерних ініціатив аграрних підприємств з боку держави;

- брак довіри між органами державної влади і бізнесом, а також між окремими компаніями, небажання компаній ділитися внутрішньою інформацією через можливість зловживань та виникнення залежності від потужніших партнерів;

- слабкість діючих аграрних кластерів через низький рівень конкуренції на внутрішньому ринку, відсутність “агресивних” постачальників та вимогливих споживачів;

- ризик втратити право на одержання аграрним підприємством пільг та дотацій при будь-яких організаційних чи виробничих змінах (у т. ч. при входженні до кластеру);

- «відірваність» науки та освіти від аграрного виробництва: тільки окремі сільгоспідприємства не виступають замовниками на наукову та інноваційну продукцію, а продукція науково-дослідних установ не завжди знаходить свого покупця серед товаровиробників;

- брак іноземних інвестицій та венчурного капіталу, які є важливим джерелом розвитку кластерів у розвинутих країнах;

- відсутність єдиної систематизованої інформаційної бази про існуючі та потенційні кластери, що перешкоджає створенню у суспільстві розуміння переваг кластерних об'єднань, а також цілісної картини про функціонування та результати діяльності вже існуючих аграрних кластерів в Україні.

У сучасних умовах економічна стійкість аграрної сфери можлива лише на основі інноваційного розвитку галузей, упровадження енергозберігаючої техніки і технології, активізації інтелектуальних ресурсів, оптимального поєднання ринкових механізмів та державного регулювання економіки. Саме всі ці фактори можуть бути використані в рамках кластерної форми розвитку інтеграції у сфері аграрного виробництва. Нами запропоновано інноваційний кластер виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції [1].

Створення такого кластеру буде досягнуто взаємну координацію роботи його учасників, що сприятиме підвищенню ефективності кожного окремого сільськогосподарського товариства через зміцнення матеріально-технічної бази, забезпечення зростання продуктивної зайнятості, створення належних умов та охорони праці, розроблення і впровадження сучасної системи стимулювання праці. Це функціонування забезпечить як ефективне використання трудових ресурсів так і підвищення рівня прибутковості сільськогосподарських підприємств.

Запропонований інвестиційний кластер виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції складається з 5 підсистем.

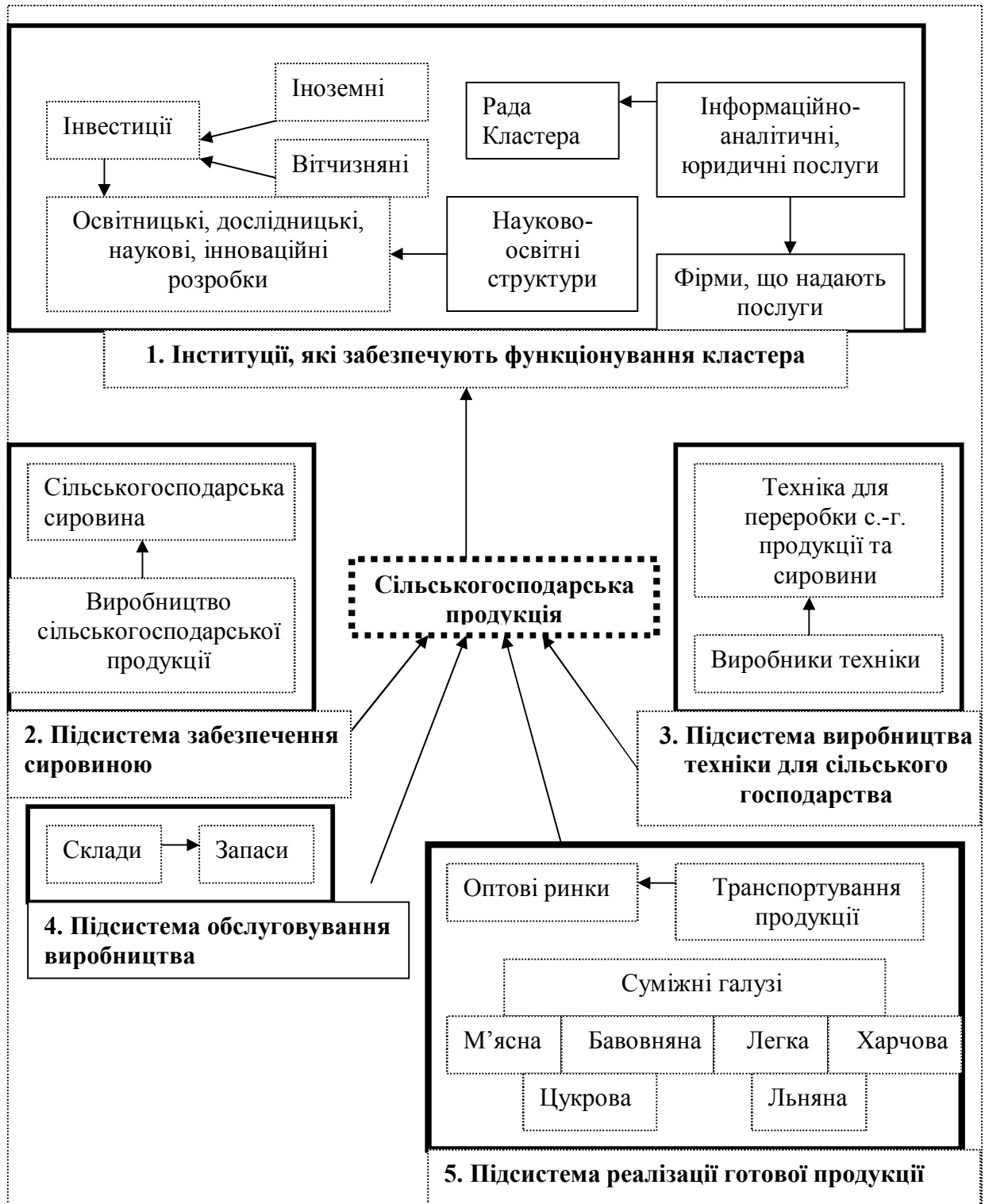
Перша підсистема – „Інституції, що забезпечують створення умов для функціонування кластера”. До його складу входить рада кластера, що включає в себе представників основних зацікавлених сторін, які охоплюють територію кластера, представників органів влади, ключових виробників. Створення системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів для реалізації інноваційного процесу в рамках сфери діяльності кластера.

Також освітянські, наукові, дослідницькі організації, що створюють інноваційні розробки для оптимізації виробництва готової продукції кластера, а також закордонні та вітчизняні компанії, що вкладають кошти в розвиток основного виробництва.

Друга підсистема – „Забезпечення сировиною” є основою всього виробництва, так як без сировини не можливо виготовити продукцію. В даному кластері існують постійні зв'язки з фірмами-постачальниками, що дозволяє уникнути багатьох проблем і сконцентрувати увагу безпосередньо на виробництві. За рахунок спільних закупівель обладнання, сировини здійснюється економія коштів членів кластеру.

Третя підсистема – „Виробництво техніки для сільського господарства” включає в себе техніку зі збору та первинної обробки сільськогосподарських культур. До цієї підсистеми також входять фірми, що виробляють обладнання, машини не лише для виробництва основної продукції, а й для збору сировини. Запропонований кластер дасть

можливість підприємствам машинобудування успішно вирішувати завдання щодо досягнення повного завантаження виробничих потужностей і збільшення обсягів виробництва продукції, а також зниження витрат на одиницю продукції.

Інноваційний кластер виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції

Четверта підсистема – „Обслуговування виробництва”. Складові даної підсистеми приймають безпосередню участь у створенні продукції. Сюди відносять запаси – складські приміщення, цехи для зберігання продукції, добрива та ін.

П’ята підсистема – „Реалізація готової продукції” включає галузі, що є зовнішніми і внутрішніми споживачами створеної продукції, а також фірми, що надають послуги з її транспортування на оптові ринки збуту. Всі п’ять підсистем тісно пов’язані між собою.

Висновки. Попри проблеми й труднощі, які переживає Україна в останні роки, процес кластеризації залишається досить динамічним, дає надію на успіх. Аналізуючи сценарій процесу кластеризації в Україні за останнє десятиріччя, слід враховувати, що цей важливий компонент соціально-економічного розвитку країни відбувається за рамками Державного бюджету України. В той же час світова практика свідчить про те, що державна підтримка кластерних ініціатив, особливо на стартовому етапі формування кластерів, дає великий економічний ефект і швидко окупність державних витрат. Немає сумніву в тому, що при підтримці влади і належному фінансовому забезпеченні розвиток інноваційних кластерів в АПК країни набуде нового прискорення.

Бібліографічний список: 1. Головня Ю.І. Формування агропромислових кластерів як фактор інноваційного розвитку в посткризових умовах/ Ю.І. Головня// Ефективна економіка. – 2013. - № 4. – С. 44-48. 2. Маршалл А. Принципы экономической теории / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1994. – 416 с. 3. Портер М.Э. Конкуренция / М.Э. Портер: [пер. с англ.]. – М.: «Вильямс», 2005. – 608 с. 4. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1 (183). – С. 3-12. 5. Ульяновченко О.В. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на кластерних засадах// Вісник аграрної науки. – 2010. – № 10. – С. 56-59.

Жарун Е.В. Теоретико-методологические аспекты развития АПК на кластерных принципах. Обоснованно, что деятельность кластеров положительно влияет на экономику страны или региона, где они возникают и активно функционируют как на внутреннем, так и на мировом рынках. Предложенный инвестиционный кластер производства и

реализации сельскохозяйственной продукции, который состоит из 5 подсистем. Обоснованы теоретические аспекты относительно формирования агропромышленных кластеров в Украине, определены проблемы их функционирования и дальнейшее развитие. Проанализированы теоретические и практические аспекты кластерной модели как формы рыночной централизации в условиях современных международных отношений. Выявлены принципы процессов централизации в системе исследований современных международных отношений. В статье рассмотрены кластеры, как фактор структуризации экономики и построения внешнеэкономической политики. Раскрыты рыночные механизмы и инструменты государственного регулирования в деятельности внутренних и международных кластеров, а также проанализированные практические механизмы формирования кластеров на территории Украины.

Zharun E. Theoretical and methodological aspects of the development of agribusiness in the cluster principle. Reasonably, that activity of clusters positively influences on the economy of country or region, where they arise up and actively function both on internal and on world markets; the offered investment cluster of production and realization of agricultural produce consists of 5 subsystems. Theoretical aspects are reasonable in relation to forming of agroindustrial clusters in Ukraine, the problems of their functioning and further development are certain. Principles of processes of centralization are educed in the system of researches of modern relations. The concept of market centralization in the aspect of class model and principles of forming of clusters are investigational on condition of active public economic policy. Clusters are considered in the article, as a factor of economy and construction of external economic politics. Market mechanisms and instruments of government control are exposed in activity of internal and international clusters, and also the analysed practical mechanisms of forming of clusters on territory of Ukraine.